

radzieckich, indyjskich i zachodnich, zasadniczo trafnie dobierając pozycje najbardziej istotne z punktu widzenia opracowywanego tematu. Wskazać można jednak pewne opracowania, których uwzględnienie mogło przyczynić się do pogłębienia poszczególnych ujęć, wreszcie niejednokrotnie zapewne uwolniłoby autora od trudu samodzielnego, ponownego penetrowania obszaru badawczego.

Spśród publikacji tego typu wymienić można: pracę K. Santhanama *Statyagraha and the State*, Asia Publishing House, Bombay 1960, poświęconą opracowanej przez Gandhiego metodzie walki politycznej — *satyagraha* oraz wskazującą na różne przykłady jej praktycznego stosowania; publikacje poświęcone zagadnieniu propagandy politycznej w działalności Gandhiego (znakomita praca S. N. Bhattacharyy *Mahatma Gandhi. The Journalist*, Asia Publishing House, London 1965); prace poświęcone zagadnieniom socjologicznym w doktrynie Gandhiego, zwłaszcza zaś problemowi niedotykalności (praca H. R. Isaacs *India's Ex-Untouchables*, Asia Publishing House, Bombay 1965) i pozycji robotnika oraz związków zawodowych (interesujący artykuł N. N. Chatterjee *Le Mahatma Gandhi et l'ouvrier*, „Revue Internationale du Travail”, Genève vol. 101, nr 3, marzec 1970); pracę S. Panter-Brick *Gandhi against Machiavellism*, Asia Publishing House, London 1966. Ponadto zastanawiać się można nad kwestią, w jakim zakresie w recenzowanej pracy powinny być uwzględnione te publikacje brytyjskie, w których wskazuje się na stosunek władz Imperium do działalności Gandhiego. Choć jest to kwestia dyskusyjna wskazać można źródłowo dobrze ujęte dzieło R. Couplanda *The Future of India. Report on the Constitutional Problem in India*, Oxford University Press, Part I - II 1943, Part III — 1944.

Niezależnie od tych, dyskusyjnych zresztą niekiedy niedociągnięć, praca Martyszyna stanowi cenny wkład w kształtowanie marksistowskiego spojrzenia na złożoną problematykę indyjskiego życia społeczno-politycznego pozostającego do chwili obecnej pod przemożnym wpływem idei Mahatmy Gandhiego. Martyszyn wykazał, że gandhyzm jest nie tylko ciekawym ewenementem życia Indii, lecz że odegrał i nadal odgrywa pozytywną rolę w kształtowaniu się międzynarodowego ruchu obrońców pokoju oraz w jednoczeniu wszystkich sił antykolonialnych i antyimperialistycznych. „Gandhi nie był zwolennikiem kapitalizmu, pisze Martyszyn, politycznym ideologiem indyjskich bogaczy. Gandhi nie ukrywał swego wrogiego stosunku do kapitalizmu i burżuazyjnego obrazu życia. On bez wątpienia nie zaakceptowałby systemu, który pozwala indyjskim monopolom umacniać swoje polityczne i ekonomiczne władztwo nad społeczeństwem, przesłaniając się tradycjami i ideami epoki walki o niepodległość”².

Żywotność gandhyzmu sprawia, iż publikacje poświęcone tej problematyce mają doniosłe znaczenie nie tylko dla specjalistów, lecz także dla wszystkich, którzy wykazują apsyracje poznawania i rozumienia oblicza społeczno-politycznego współczesnego świata. Dlatego też z aprobatą odnotowując fakt ukazania się cennego dzieła uczonego radzieckiego podkreślić należy pilną potrzebę pozyskania dla czytelnika polskiego zarówno obszernego wyboru tekstów źródłowych Gandhiego jak również opracowań jego doktryny społeczno-politycznej.

JANUSZ JUSTYŃSKI (TORUŃ)

Karol Jonca, *Polityka narodowościowa III Rzeszy na Śląsku Opolskim w latach 1933 - 1940*, Katowice 1970, s. 507.

Ośrodek naukowy wrocławski, specjalizujący się od wielu lat w problematyce ustroju i prawa III Rzeszy Niemieckiej, poszczycić się może nową pracą z tej dzie-

² O. W. Martyszyn, *Polityczeskie...*, o. c., s. 46.

dziny autorstwa Karola Joncy. Poprzedzona ona została szeregiem obszerniejszych artykułów tego autora omawiających bardziej specjalne zagadnienia, których omówienie — w ramach obecnej pracy — byłoby zbyt obszerne, a które jednak ze względu na swą specyfikę wymagały bardziej wnikliwego rozpatrzenia. W ten więc sposób praca K. Joncy jest ukoronowaniem jego dotychczasowych studiów nad tym problemem i zasługuje na duże uznanie.

Jak zwykle w pracach tego autora mocną podstawę stanowią materiały źródłowe, na których dzieło swe opiera. Wykorzystane zostały zasoby naszych archiwów centralnych, resortowe, instytutów naukowych, archiwa wojewódzkie, a wreszcie archiwum Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy KC SED. Pozwoliło to w wielu przypadkach na konfrontowanie treści ustaw z praktyką, co przy omawianiu zagręskiego w tytule pracy tematu jest niesłychanie ważne. Ponadto na końcu pracy autor zamieścił fotokopie ważnych dokumentów, które pozwalają na porównanie przedstawionych wywodów autora z ich treścią. Ma to niesłychanie ważne znaczenie, w szczególności, gdy chodzi o czytelników zagranicznych.

Trzeba tu dodać jeszcze jeden element, ważki moim zdaniem, gdy chodzi o temat pracy K. Joncy. W ostatnich latach ukazało się szereg monografii oraz wydawnictwa źródeł, dotyczących położenia mniejszości polskiej w różnych częściach Niemiec (w okresie od 1919 do 1939 r.). Rozpatrywano je z różnych aspektów — a więc form organizacji, kierunków działania, ekonomicznego położenia ludności, jej walki o utrzymanie polskości itd. Zabrakło jednakże głosu prawnika, który by naświetlił problem ludności polskiej w Niemczech od tej właśnie strony. Praca K. Joncy, choć terytorialnie ogranicza się do Śląska Opolskiego, znajdującego się ponadto w korzystniejszych warunkach niż inne części Rzeszy, wypełnia lukę w dotychczasowych badaniach.

W zasadzie, autor ogranicza się w swej pracy do omówienia okresu lat 1933 - 1940, a więc do momentu dojścia do władzy A. Hitlera. Poprzedza to jednak bardzo szerokim wstępem, stanowiącym wnikliwe i szczegółowe wprowadzenie do właściwego tematu. Choć główny nacisk położony został na wspomniane wyżej lata, to można by się śmiało pokusić o postawienie w tytule pracy daty 1918 r., zresztą proporcje pomiędzy poszczególnymi częściami pracy na to wskazują. Przejrzmy teraz, do ukazania rzeczowego układu pracy K. Joncy. Podzielona ona została na cztery rozdziały, z których pierwszy omawia niemiecką politykę narodowościową w okresie republiki weimarskiej na tle rozwoju stosunków politycznych w Rzeszy. Jest to właściwe potraktowanie zagadnienia, bowiem sytuacja, jaka wytworzyła się w Niemczech po przegranej wojnie oraz sprawy związane z uregulowaniem w jej wyniku stanu prawnego przez zwycięskie mocarstwa wymagają bardzo starannej analizy. Stanowi to punkt wyjścia do dalszych rozważań autora zawartych w następnych rozdziałach.

Niewiele stosunkowo miejsca poświęcił autor w tym rozdziale sprawie na pozór marginesowej, a mianowicie koncepcji utworzenia autonomicznego państwa górnośląskiego, jaka pojawiła się na przełomie lat 1918/19 na tym obszarze. Koncepcja tą wprawdzie nie przybrała realnych kształtów, tym niemniej można by tu nawiązać do podobnych koncepcji, jakie w tym czasie pojawiły się w odniesieniu do innych części Niemiec, a w szczególności do terenów, jakie miały być odstąpione Polsce, a więc między innymi i Prus Zachodnich.

Jest to problem interesujący (do tego czasu nie poświęcono mu wiele uwagi), charakterystyczny dla okresu, kiedy ustalano nowe granice Rzeszy Niemieckiej. Piszę o tej sprawie na marginesie wywodów K. Joncy, bo sam nie mam na to jasnego spojrzenia. Sprawa wyborów komunalnych, plebiscytu, powstań została potraktowana w tym rozdziale z konieczności bardzo ogólnikowo. Więcej miejsca poświęcono analizie tekstu polsko-niemieckiej konwencji górnośląskiej z maja 1922 r., nie tylko ze względu na jej treść, lecz również objętość. Jej postanowienia dotyczące

ochrony mniejszości, będące zasadniczym trzonem pracy autora stanowią przedmiot rozważań zawarty w III rozdziale pracy. Przepisy tej konwencji obowiązywały w części rejencji opolskiej pozostałej w granicach Rzeszy oraz w polskiej części Górnego Śląska.

Tak więc rejencja opolska była jedynym obszarem w ówczesnej Rzeszy, na którym Niemcy winni byli liczyć się z normami międzynarodowego aktu prawnego, gwarantowanego przez międzynarodowe instytucje. Realizacja tych postanowień przypadła jednak w udziale niemieckiej administracji i, jak to wykazuje autor, rzeczywistość kształtowała się inaczej. Autor wykazuje i inne jeszcze płaszczyzny działania państwa niemieckiego, zmierzające tak na forum międzynarodowym, jak też poprzez różne instytucje i stowarzyszenia w obrębie kraju do zmiany nie tylko postanowień konwencji, ale i rewizji granic ustanowionych po 1918 r. Ten sam kierunek działania wytyczono organizacjom niemieckim działającym w Polsce.

Drugi rozdział pracy poświęcił autor doktrynie i taktyce narodowych socjalistów w sprawach narodowościowych. Koncepcje NSDAP w sprawach narodowościowych stanowiły integralną część tych doktryn państwa i prawa III Rzeszy. Wychoząc z tego stwierdzenia omawia autor szeroko poglądy niemieckich prawników, które wywarły wpływ na hitlerowskie pojęcie państwa, a wreszcie poglądy tych, którzy doktrynie hitlerowskiej nadawali formy prawne.

Interesujące są rozważania na temat naukowego środowiska wrocławskiego i roli, jaką odegrało ono w kształtowaniu opinii, a co za tym idzie postawy niemieckiego aparatu administracyjnego realizującego politykę rządu wobec mniejszości polskiej. Przy czytaniu tej części pracy K. Joncy nasuwa się pytanie, czy nie należałoby poświęcić osobnej rozprawy tym stosunkowo mało znanym zagadnieniom.

Omawiając taktykę partii hitlerowskiej, dotyczącą mniejszości polskiej, ukazuje ją autor na tle sytuacji politycznej panującej w Rzeszy oraz aktualnego układu stosunków polsko-niemieckich. Właściwy jednak problem, jak to już wspominaliśmy poprzednio, zawarty został w rozdziale trzecim. W tej mierze miał autor ułatwione nieco zadanie z uwagi na szereg prac, jakie ubocznie wprowadziły ten temat poruszały. Autor ukazał jednak całość tego złożonego zagadnienia, opierając się na skrupulatnie wykorzystanym materiale źródłowym, przedstawił też kwestię położenia prawnego mniejszości polskiej i żydowskiej, i to nie tylko do wygaśnięcia konwencji w 1937 r., ale również po wprowadzeniu narodowosocjalistycznego ustawodawstwa, które mimo formalnego zawieszenia na tym obszarze, w praktyce kształtowało działalność władz administracyjnych.

W dwa lata później, do znanych już wcześniej form fizycznej przemocy i jawnego terroru dołączyła się likwidacja organizacji polskich, aresztowania i zsyłania do obozów koncentracyjnych.

Wnioski autora słusznie między innymi stwierdzają, że doświadczenia zdobyte w toku walki z mniejszością polską w Niemczech wykorzystane zostały na obszarach okupowanej Polski. Praca Karola Joncy budzi wiele refleksji, co jest dużą zasługą autora. Stanowić ona też będzie trwałą pozycję w polskiej literaturze historycznoprawnej.

JAN WAŚICKI (Poznań)

Sur le „mode production asiatique”, préface de R. Garaudy, Paris, Editions Sociales, 1969, s. 349. Centre d'Etudes et de Recherches marxistes.

Od początku lat sześćdziesiątych XX w. w kręgach badaczy związanych z marksistowskim pojmowaniem procesów historycznych odżyła dyskusja wokół mało